

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 4 Sayı: 16 Volume: 4 Issue: 16
Kış 2011 Winter 2011

TÜRKLERDE AİLE VE ÇOCUK EĞİTİMİ TURKS FAMILY AND CHILDREN'S EDUCATIONS

İlhan AKSOY*

Özet

Aile bir devletin en küçük birimidir. Devletlerin karakterini oluşturan yapının temel taşlarının aile düzeninden geçtiğini görmekteyiz. Türklerde bugünkü aile yapısının temelleri İslam öncesi döneme kadar uzanmaktadır. Türk ailesinin diğer bir özelliği de devlet ve orduyla en üst seviyede bütünlük sağlamış olmasıdır. Türkler sağlam bir aile düzeni kurarak sosyal yapısını ve milli olma karakterini asırlardır korumuşlardır. Aradan uzun zaman geçmesine rağmen bu yapının sağlam kalması aile içi ve dışında aldığı eğitime borçludur.

Anahtar Kelimeler: Aile, Türklerde Aile, Aile ve Eğitim, Çocuk Eğitimi.

Abstract

Family is the smallest volume of a state. We see that family order is basic stones of structure, which constitutes character of state. The bases of the present family structure in Turkish life lies to previous age of Islamic religion. The another feature of Turkish family that the family provided entirety with the state and the army in the highest level. Turkish people maintains its social structure and character of being national, ensuring a substantial family order. Thanks to its education at home and beyond, the structure maintained perdurable in spite of so many times.

Key Words: Family, Turks Family, Family and Education, Children's Education.

I. İslâm Öncesi Türk Toplumunda Aile ve Çocuk Eğitimi

Bu çalışmada tarihsel bir perspektif getirerek, İslâmiyetten önceki dönem ve İslâmiyetin kabulünden sonraki döneme kadarki tarihsel süreç içerisinde Türk toplumunda bir kurum olarak ailenin sosyo kültürel değişme sürecine bağlı olarak geçirdiği yapısal değişimler ve özellikler üzerinde durularak söz konusu değişimlere paralel olarak çocuğa verilen eğitimin niteliği ve içeriğine değinilecektir.

Tarih incelemeleri ortaya koymuştur ki, Türk milletini bütünlük içinde tutan iki güç merkezi mevcut olmuştur: Biri ordu düzeni, diğeri aile yapısı. Bunlardan biri bozulduğu takdirde Türk topluluğu dağılmakta veya tamamen yok olmaktadır. Mesela Tabgaçların Çinlileşmesine sebep, 5. yüzyılın sonlarına doğru Budizmin kabulü yanında "küçük aile" tipinde olan Türk ailesinin, Çin'deki geniş aile şekline dönüşmesidir (Eberhard, 1989:163). Keza aslen Türk menşeden gelen Tuna Bulgarlarının Slavlaşmasında da onların 864'den itibaren Hıristiyanlığa girerek din değiştirmesiyle birlikte, Türk aile bünyesinin Slav tipi lehine bozulması etkili olmuştur (Kafesoğlu, 1988:343).

Orta Asya'da, İslâmiyetten önceki dönemlerde iki aile tipine rastlandığı görülür. Bunlar; "ana ailesi ve "baba ailesi" olmak üzere iki gruba ayrılır. Ana ailesi "erkek evlendikten sonra kız evine gider ve ilk çocuk doğuncaya kadar, kayın babasına hizmet ederdi. Buna karşılık kayınbaba da damada, ev ve mal verir, böylece kızı ile damadının yuvalarını kurardı". Bu tarz evlenme biçimine ise bu sistemde "Frei-Ehe/ serbest seçimle evlenme" deniyordu. Tıpkı Türkler gibi Çinliler de bu evlenmelere kötü gözle bakmışlardır. Çünkü Çin'de evlenmeler de aynı Türklerde olduğu gibi "aracı ve görücü" sistemi ile olurdu.

* Dr., Gazi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü.

Türklerde görülen aile tipi ise daha çok “baba ailesi” adı verilen sistem olmuştur. Bu sistem de baba ailesinin temeli olup dışarıdan evlenme, yani exogamy sistemi vardır. Ama bundan yola çıkarak Çin aile yapısı ile Türk aile yapısını da bir birine karıştırmamak gerekir. Örneğin Askere giden Bir Türk gencine ailesinin yaptığı maddi yardımı Çinliler büyüklere yapılan büyük saygısızlık olarak nitelendirmişlerdir. Zira geride kalan yaşlıların bu yardımdan dolayı sefalet çekebilme endişesi vardı. Aile, ordu ve devlet için, çocuğunu asker olarak değil; askerin elbise ve yiyeceğini vermeyi de bir vazife olarak algılıyordu.

Ailenin emniyeti, devletin güvenliğine ve başarısına bağlı olarak düşünülüyordu. Aile ordunun adeta bir mangası ve devletinde en küçük birliği halinde kurulmuştu.

Hunlarda, Göktürklerde ve Oğuzlarda, sosyolojide “levirat” adı verilen bir aile düzeni vardır. “Bu düzende babaları ölen oğullar, anneleri ile küçük kardeşlerini ailelerine katıp, bakmak ve beslemek zorunda idiler. Ölen kardeşlerinin eşini ve çocukları da sokakta kalmazlar; yaşayan kardeşler hemen onları kendi ailelerine katarlar ve onlara sahip çıkarlardı. Bu durum o zamanki komşularımız Moğollar ve Çinliler tarafından garipsenir ve hatta Çinlilerce gayri ahlaki bulunurdu (Ögel, 1988: 240).

Çin’de aileler, çoğu zaman devlet için karşılıklı olarak, çalışma zorunda idiler. Gerçi aynı dönemlerde Roma’da, Hindistan’da ve Mısır’da da durum bundan farklı değildir. Türklerde ise angarya, devletin yapısı ve kuruluşu bakımından mümkün görülüyordu. Bu yaptırımlar diğer toplumlarda kast ve sınıf sistemini doğmasına zemin hazırlamıştır. Çin’de, Roma’da ve Mısır’da büyük abide eserlerin görülmesi her ne kadar medeniyetin göstergesi olarak ifade ediliyorsa da bu yapıtlar aynı zamanda sömürünün, sınıf ayrımcılığının ve emeğe saygısızlığın sembolü kabul ediliyordu.

Toplumda törenin büyük bir önemi vardır hatta bunun en iyi anlatan söz hiç şüphesiz “töre konuşunca han susar” deyimidir. Aile üyelerinde “Ben ölürsem çocuklarım ve eşim ne olur” diye bir kuşku ve endişe hâkim değildir. Çünkü kendinden sonra ailesine kimin bakacağı törece tayin edilmiştir. Ailenin yoksulluk içinde ve sahihsiz bir şekilde yaşamasına töre müsaade etmiyordu. Böylece aile kurumu da korunmuş oluyor ve toplumdaki mensubiyet fikri de pekiştiriliyordu.

Türklerde ailenin esas çekirdeği, baba, oğul ve torunlardan meydana geliyordu. Evlenip giden kızlar ile onların çocukları, aileden sayılmazlardı. Ancak daha güçlü olabilmeleri için aileler, dedenin idaresi altında toplanırlardı. Ailenin yanında Türklerde akrabalık ilişkileri de ileri seviyede idi. Eski Türkçe sözlüklere bakıldığında akrabalık ile ilgili yaklaşık yüze yakın terim bulunmaktadır. Bu da bize Türk toplumunda bulunduğu coğrafyadaki komşu kavimlere nazaran sosyal ilişkilerin ne kadar ileri düzeyde olduğunu göstermektedir.

Ailenin maddi ve manevi temizliği konusunda da dönemin ünlü seyyahları olan İbn Fadlan, Marco Polo ve Van Yen Dö, Türk kadınlarının ahlaki temizliklerini överek dünyanın en temiz ve ahlaki kadınları sıfatını kullanmaktadır. Yine onlara göre eski Türkçe’de veled-i zina sözlerine rastlanmaz. Sonradan bu manalara gelen sözler diğer dillerden özellikle de Farsça’dan geçmiştir. Kadın adları arasında temiz ve faziletli anlamına gelen birçok ismin bulunmasının sebebi budur.

Eski Türk cemiyetinde ilk sosyal birlik olan aile bütün sosyal bünyenin çekirdeği durumundaydı. Bu birlik kan akrabalığı esasına dayanıyordu (İnan, 1956:181). Türklerin dünyanın dört bir yanına dayanmalarına rağmen varlıklarını korumaları aile yapısına verdikleri büyük önemden ileri gelir. Bunun bir delili de Türk dilinde başka milletlerde rastlanmayan zenginlikte var olan akrabalık farklılıklarını belirleyici kelimelerdir (Gülensoy, 1973:283). Özetle Türk toplumu için gelenekçi bir toplum ifadesini de kullanabiliriz.

AİLE FERTLERİ

Baba

Eski Türklerde babaya “kang” derlerdi. Bu kelime yerini daha sonraları (MS: 1000’lerde) “ata”ya bırakacaktır. Anadolu’da ise babaya “ece, ici, ede, eye” de denir. Bunlar daha çok evin büyüğü için söylenirdi. Osmanlı döneminde anne, baba yani ebeveyn için daha güzel deyişler kullanılmış ve onlara “uluca” demişlerdir. Annenin babası içinde saygı duymuşlar ona “ana ata” diye seslenmişlerdir.

“Ataç” hem babacığım ve hem de babasına çeken oğlan karşılığı olarak da kullanılmıştır. Çünkü eskiden babadan oğula doğuştan birçok özellikler geçtiğine inanılırdı. Bunun için Türkler arasında şu deyim kullanılırdı: “Babanın yalnızca yeri değil, şerefi ve onuru da oğluna kalır.”

Bu dönemde çocuğun geleneksel usullerle yetiştirildiği bir sosyalizasyon süreci kendini göstermektedir. Oğulu yetiştirme babanın, kız ise annenin bir vazifesi idi. Türklerde saygı sunuşu da buna paralel olarak anne ve babadan başlıyordu. Çinlilerde ulu ve çok eski atalar büyük ve saygıdeğer iken, Türklerde saygı sunuşuna başlanırken, önce “anam ve babam” diyorlar; ondan sonra da insanlığa ve ulu kişilere geçiyorlardı. Bu demek değil ki Türklerde babaya saygı sonsuzdur. Biraz önce de bahsettiğimiz gibi Töre bütün bu kavramların üstünde tutulan bir kıstastır. Hatta Mete ve Oğuz Kağan töreye karşı geldikleri için babalarını dahi öldürebiliyorlardı. Toplumda babaya ve oğula düşen ayrı ayrı vazifeler vardı, meselâ baba oğlunu evlendirmek zorunda idi. Eğer baba bunu yerine getirmez ise oğul babasından zorla masraflarını alabilirdi. Halk ve beyler de bunu normal değerlendirirdi. Türklerde ailenin bölünmemesine büyük önem verilirdi, bu nedenle oğlan evlendikten sonra babasının izni olmadan evinden ayrılamazdı.

Anne

Türk toplumunda da dünyanın diğer medeni toplumlarında olduğu gibi kadın unsuru dilin ve kültürün aktarıcısı konumundadır; hatta “ana-dil” ifadesi de buradan kaynaklanmaktadır. Eski Türkler anneye “ög” denildiği görülmektedir. Bu gün kullanılan “öksüz” kelimesi de buradan gelmektedir. Babadan sonra aileyi anne temsil ederdi. Bunun için annenin yeri diğer akrabalarından daha ileri olurdu. Babanın mirası anneye kalır ve çocukların da vasisi anne olurdu. Türk tarihinde kadınların hükümdarların naibi olabilmeleri veya devlet içinde büyük bir söz sahibi olmaları da bundan ileri geliyordu. İslâmiyetten önceki zamanlarda ev sahibi olan kadına eş denmektedir.

Dul kalan veya kocasına kızan bir kadın baba evine gidemezdi. Koca da kadını evden kovamaz veya boşayamazdı ki, böyle bir durum olursa kalın¹ müessesesi işler ve zarara uğrayan her iki aile de buna karşı çıkardı.

Türk toplumunda ana adı babadan daha önce zikredilerek “Ana-Baba” denilirdi. Dede Korkut’tan Hunlara kadar bu sıralama böyledir. Farklılığı göstermek açısından komşumuz Çin’de ise bu sıralama “Baba-Ana” şeklinde söylenmektedir. Türklerde normal ve ılımlı bir baba ailesi vardır. Dul kalmış bir kadın eğer çocukları küçükse çocuklarının vasisi olurdu. Çocuklar büyük ise evin reisi en büyük oğul olurdu. Türk ailelerinde ve hele Türk devletlerinde baş kadınların rolleri her zaman için büyük olmuştur. Türk toplumunda kadınlar için kullanılan umumî söz ise avrat yani eski deyişle “aragut”dur. Aragut toplumda saygı duyulması gereken kimselerdi ki, bunun için eski şiirlerde şu şekilde ifade edilmiştir: “Ayıpsız kadına, erkeğin boynunu eğmesi gerek”.

Kadınlarda iş sahası, çadırın çözülmesi, kurulması arabaya yüklenmesi, süt sağma, tereyağı ve peynir çıkarma, deri işçiliği; ayakkabı, keçe çorap, giyim, keçe imali vb. gibi işler görülmektedir (Rasonyi, 1988:58).

Eski Türk topluluğunda hür olan ve Asya Hunlarından beri ata binip ok attığı, top oynama, güreş gibi ağır spor yaptığı, savaşa katıldığı tespit edilen, namus ve iffetine düşkünlüğü yabancı kaynaklarda özellikle belirtilen Türk kadını itibar sahibi olup, savaşta düşman eline geçmesi büyük zillet sayılırdı.

Kadın yalnızca evde değil, dışarıda da kocasının yardımcısı konumundaydı. Gerekirse savaşta da kocasının yanında savaşmalıydı. Çin kaynaklarından Roma, Bizans, Arap tarihindeki gezginlerin hatıratlarına kadar bütün kaynaklarda Türk kadınlarının eşlik ve fedakârlıkları hakkındaki misallerle doludur.

Çocuklar

Eski Türklerde oğul evlat demektir. Çocuk sahibi olmak ve neslin devamını sağlamak çok önemliydi. Çocuksuz aileler horlanıyordu (Ergin, 1989:78; Radlof, 1995:17 ; İnan, İstanbul 1992,:6.). İster kız ister oğlan olsun Anadolu’da oğula “oğuş” denirdi. Oğul babasına, kız anasına çekmeliydi. Bunun için soylu ve iyi oğlana “ataç”, iyi kıza da “anaç” denirdi.

¹ **Kalın:** Kalın veya başlık diye de anılır. Türk aile hukukunun temelini teşkil eder. Tarih kaynaklarının hepsi de kalın geleneğinden bahseder. Kalın, kız ailesine verilen bir aile malıdır. Bundan dolayıdır ki, ödenen kalında oğlan ailesindeki bir pay ve miras hakkı doğar. Kalını verilen gelin artık erkek ailesinin bir ferdi olmuş sayılır. Dolayısıyla ailedeki kişiler arasında gelin ve çocukları üzerinde bir miras hakkı doğmuştur. Bundan dolayı büyük kardeş ölünce karısı küçük kardeşe düşmektedir. Aslında kalın babanın sağ iken evlenebilmeleri için verdiği paydır. Başlık ise evlenme sırasında kız ailesine verilen bir hediye görünüşündedir. Kalın sosyal bir olgu olup yozlaştırılarak başlık haline gelmiştir. Baba malından elbette kızlara bir mal düşüyordu ki buna da kızın çeyizi deniliyordu.

Eski Türk adetlerine göre 'Küçük oğlan', babasının evinde oturan ve baba ocağını devam ettiren bir çocuktur. Bunun için de, en küçük çocuklara 'Ot-Tegin', yani 'Ateş-Prensi', baba ocağını devam ettiren çocuk denirdi. Töreye göre hükümdar olamazlardı; fakat babalarının mal ve servet mirası onlara düşerdi." (Ögel, 1989:28-29). Türklerde kız ile erkek çocuklar arasında aile içinde ayrılık gözetildiği görülmemektedir. Dede Korkut'ta, oğlu olan konuklar Ak Otağ'da, kızı olanlar ise Kırmızı Otağ'da, çocuğu olmayanlar ise Kara Çadırdaki ağırlandı. Kız çocuğu evlendikten sonra koca evinin üyesi, büyük oğul evlendikten sonra babadan sonra evin büyüğü olurdu. Küçük oğul ise baba ocağını devam ettiren Ocak Beyi, yani "Ot Tegin" idi. Çünkü oğullar evlendikçe ayrı ayrı evlere taşınırlardı. Kızın baba evindeki hakkı yani miras payı da koca evine çeyiz olarak giderdi.

Bekâret anlayışı Türklerde İslâmiyetten önce de vardı ve bakire kız için kapaklı kız yani kapalı kız diyorlardı. Yalnızca kız sözü bile bakire anlayışını içine alabiliyordu. Bu durum için eski bir atasözü şöyle der "Kızı, ancak kalın verebilen alır". Yoksa para ile alınan şey ya cariyeye veyahut da kadın olabilmektedir.

Babanın sonsuz bir velayet hakkı görülmemektedir. Kızın evliliğe razı olduğunu gösteren rızalık sembolü vermesi gereklidir ki, bu genelde mendil olurdu. Şerbet içilerek and ifa edilmiş olurdu. Eski Türklerde eğitim harsa dayalı bir şekilde gelişirdi. Aile içinde eğitimin amacı bireylere aynı davranışları kazandırmayı sağlamaktı. Daha çocukluk devresinde birey, hayvan bakıcılığı, çadır işleri, giysi üretimi, göçmek, yerleşmek, hayvan otlatmak ev eşyası, silah yapmak, yemek, içmek, eğlence, yarışma, spor, müzik bilgi ve becerilerini kazanmak aile içinde gerçekleşiyordu. Örneğin, henüz ayakta durabilecek bir Hun çocuğunun yanında eyerlenmiş bir at bulunurdu..., at başka kavimleri sırtında taşıdığı halde, Hunlar at sırtında ikamet ederdi (Çandarlıoğlu; Baykara, 1997:231). Okul ve benzeri kurumlar bulunmadığından aile eğitimi temeldi. Aileler taşıdıkları her erdemi, beceriyi mutlaka çocuklarına kazandırma çabasıydılar. "...Geleceğin okçu Hun savaşçısı daha çocuk çağında eğitimlere başlıyor, koyun sırtında biniciliği deniyor, önce sincap, gelincik ve kuşlara, sonra da tilki ve tavşanlara ok atarak atıcılığa alıyor, büyüdüğü zaman da mükemmel bir atlı muharip oluyordu." (Ligeti, 1962:37-38)

Dede Korkut'ta aile içi eğitimin önemi ile ilgili şu söz önemli bir yer tutmaktadır: "Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul atadan görmeyince sufra çekmez. Oğul atanun yetiridir, iki gözünün biridir. Devletli oğul kopsa ocağınun közidir" (Ergin, 1984:74). Bu eğitim on iki hayvanlı Türk takvimine göre hayatı düzenlemeyi; giyim kuşamı, tuvaleti, basit yazı becerisi edinimini de kapsıyordu (Sakaoğlu, 1992:360).

Bütün bunların yanı sıra maalesef eski Türk sosyal ve kültürel kuruluşları hakkında aydınlatıcı bilgiye sahip bulunmuyoruz. Bu hususları kesinliğe kavuşturacak yeni epigrafik ve arkeolojik malzemenin konuşturulması ve değerlendirilmesi ile mümkün olacaktır. İslâma geçmeden hemen önceki Uygur dönemlerinde Mani dininin de tesiri neticesinde mabetlerde eğitim kurumlarının varlığından söz etmemiz mümkündür. Bu kurumlardan din adamından ziyade devlet hizmetinde çalışacak olan bürokratlarında yetiştiğini söyleyebiliriz. Eski Türk yerleşim bölgelerinde kitabelere sıklıkla rastlanmasından toplum içinde okuryazar oranının küçümsenmeyecek çoğunlukta olduğunu söyleyebiliriz. Muhtemelen toplumda bu günkü anlamda örgün bir eğitim anlayışı olmasa da bir eğitim müessesinin varlığı mevcuttur. Bu görevi üstlenen kurum ise Göktanrı dininin Şamanlarıdır (Kafesoğlu, 1998:325).

II. İslâm Sonrası ve Osmanlı Dönemi'nde Aile ve Çocuk Eğitimi

Kuruluş dönemi Osmanlı tarihçisi Âşıkpaşazade, Türklerde aile kurumunun değerini şu cümlelerle ifade etmektedir: "Bu âlemde maksut olan birkaç şeydir: Oğul evlendirmek, kız çıkarmak ve dünyadan ahirete iman ile gitmek" (Atsız, 1970:15). Görüldüğü gibi Âşıkpaşazade, aile kurmayı hayatın en önemli gayelerinden biri olarak görmektedir.

Zaman içinde en az değişime uğrayan müesseselerden olan Türk ailesinin, Osmanlıların kuruluş döneminde de başlıca unsurları, düğün, doğum, çocuk, anne ve babadır. Türk-İslam anlayışına göre aile kurumunun ana amacı insan neslinin devamıdır. Dolayısıyla çocuk yapmak ve yetiştirmek ailenin en temel görevidir. Aile içinde planların ve hesapların çoğu çocuğa göre yapılmaktadır. Doğum, erken dönem Türk toplumu içinde sevinç gösterilerine sebep olurdu. Doğum münasebetiyle saçılar saçılıyor, çocuğa takılar takılıyor, baba ziyafetler veriyordu.

Çocuğun doğumundan sonra en önemli hadise adının konması idi. Dede Korkut hikâyelerinde de görüldüğü gibi çocuğa ad koyma Türklerde bir merasim gerektiriyordu. Osmanlıların kuruluş dönemine kadar bu gelenek bozulmadan yaygın olarak devam etmiştir.

Çocuğun yetiştirilmesinde en dikkat çeken hususlardan birisi de Türk dilinin iyi öğretilmesi idi. Bu durum yeniçeri olmak üzere toplanan Hıristiyan çocuklarına temelde öğretilenin Türk dili ve İslâm dini olmasından da açıkça görülmektedir (Turan, 1992:84.).

Çocuğun ilk eğitim ve öğretimi evde ebeveyni tarafından verilmektedir. Belli bir yaşa gelen çocuk mektebe gönderilmektedir. Bu dönemde belli bir alt yaş sınırı kural olarak görülmüyorsa da çocukların dört yaşından itibaren mektep ortamına intisap ettikleri anlaşılmaktadır. Bu mektep dönemi de çocuğun ailesi tarafından sürekli kontrol altında tutulurdu. Belli bir yaştan sonra daha geniş tahsil döneminin başladığı görülmektedir.

Ailenin Günlük Hayatı

Osmanlı toplumunda ailenin günlük yaşamı, her yerde her zaman olduğu gibi çocukların eğitimi ve beslenmesi, karı-koca ilişkileri ve hayatın yükünün paylaşılması, evin idaresi, sağlık ve beslenme sorunlarının çözülmesi ve gündelik uygulaması etrafında oluşur. Bu saydığımız sorunların çözümü ve gündelik (routine) uygulama konusu, aynı zamanda bir toplumun kültürel hayatı ve kurumlarını oluşturur. Çocuk aileyi devam ettirecek temel unsurdur ve hayat onun etrafında oluşur.

Ailede Çocuk

Çocuk sayısı, Osmanlı ailesinde bu coğrafyaya özgün bir miktar mıdır? Mesela 18.-19. yüzyıl başı Batı Avrupa ailesindeki tek eşten doğan çocuk kalabalığı veya Eşkinaz Yahudi gheftolarındaki çok çocuklu ailelerin universal bir özellik olmadığı; Osmanlı ailelerinin ise tıpkı Bizans'taki gibi temelde çekirdek aile özelliğini gösterdiği anlaşılıyor (20-30 kişilik ailelere de rastlanmasına rağmen). Ünlü geç devir Bizans tarihçisi Angeliki Laiou mesela Trakya-Makedonya bölgesinde Selanik ve Strymon arasında bir mukayese yapmış ve Strymon'da Selanik'e göre daha çok çocuk ve geniş aile tespit etmiştir. Kırsal ve kentsel yapı arasındaki bu fark, Osmanlı devri için de geçerlidir. Aşağıda 17. yüzyıl kayıtları üzerindeki tetkikatıyla Bursa sancağında kır ve kent arasındaki farka değinen Haim Gerber'in bulguları yer alıyor (Laiou, 1977:80).

<u>Çocuk Sayısı</u>	<u>Şehir aileleri</u>	<u>Köy aileleri</u>
0	74	18
1	77	21
2	74	26
3	43	39
4	22	26
5	5	19
6	5	6
7	-	2
8	-	2
9	-	1

Bursa Şer' iye Sicilleri

Burada çok çocuklu aile sayısı kentte pek az, kırsal bölgede ise daha yaygındır; ama her halde Akdeniz Bölgesi'nde ailelerin tarih boyu aşırı çocuk sayısına ulaşmadığı anlaşılıyor. Muhtemelen nüfusun artışı önleyen hastalık ve şartlar öğrenildikçe bu anlaşılacaktır. Herhalde tıbbi devrimden sonra bu alanda değişimler başlamıştır. Tereke defterlerine dayanarak aile büyüklüğü ve çocuk sayısı tespit edilerek çokeşliliğin yaygın olmadığı, çocuk sayısının Orta Anadolu'da ortalama 2,32 olduğunu; gayrimüslimlerde çocuk sayısının fazla olduğu (tıpkı azınlık konumundaki Avrupa'daki Eşkinaz Yahudi grubun olduğu gibi), 18. asırda Oliuier gibi seyyahların tekrarladığı üzere, Müslümanların az çocuklu

olduğu anlaşılıyor (doğum oranının düşüklüğünden değil, ölüm oranının yüksekliğinden). Bu durum bugün değişmiştir. Ölüm oranının yüksekliği nedeniyle anne veya babadan birinin olmadığı aileler de yüksek orandadır (Demirel; Gürbüz, 1992:98).

Osmanlı ailesinde çocuk, babanın hukukî denetim ve velayeti altındadır. "Ömer bin Ahmed" veya "Zeyneb binti Ahmed" gibi kayıtlar kız ve erkek çocuğun her dinde ve çok yerde olduğu gibi baba çizgisinde bir aidiyet ile doğduğunu gösterir. Mamafih çocuğun eğitimi aile içinde ön planda anneye ve büyükanneye aittir. Bu nedenle de modernleşme devrinde yazarlar kadın; yani annenin eğitimi olmasının üzerinde önemle durmuşlardır. Bütün gazete makaleleri, yeni gelişen roman türü buna yöneliktir. Şüphesiz ki Osmanlı pederşahlığı; eski Doğu ve Roma toplumuyla mukayese edilebilir bir kültürel ve hukukî yapıdan uzaktır. Muhtevası dolayısıyla, Bizans'ta Kehoumenos gibi ahlakçıların eleştirdiği üzere patria potestas'a göre (baba hukuku); baba çocuklarını cezalandırabilir (ölüm cezası), Doğu Roma'da uygulanmasa da bedenî cezalar verilebilir. Kehoumenos kırbaç cezasını da eleştiriyor. Mesela çocuklar kısırlaştırılarak harem ağası (eunuch) olarak satılabilir. Evde işgücü olarak kullanılırdı. Çocuk, Justinian hukukunda da kabul edildiği gibi, babanın otorite ve tasarrufuna bırakılmıştı. Her türlü ahlakî, gayriahlakî işte kullanılabilir, kazançları baba alırdı. Bunun Osmanlı cemiyetinde böyle olmadığı, ancak fakirlik nedeniyle kırsal ve kentsel alanda çocuğun bağımlılık yaşının düşük olduğu ve eğitimi tamamlamadan hayata atıldığı biliniyor. Eğitim Osmanlı toplumunda her din mensubunun önem verdiği kurumdu. Tanzimat'a kadar her din zümre, çocuklarının ilk eğitimi kendi örgütleyip kurardı.

Çocuk eğitimden sonra dükkân çırağı olabilir, medreseye veya sultanîye devam edebilir veya Tanzimat'ın birçok büyüğünün hayatında rastladığımız gibi Babialî kalemlerinden birine çirak (kaleme çirak olmak) olarak girer; başarsa maaşa geçer, memur olur ve yükselebilirdi.

Hiç kuskusuz, ailenin geleceğine yönelik ana unsuru ve tüm kültürel ekonomik faaliyetlerinin amacı çocuklardır. Toplumun geleceği nasıl inşa ediliyor, hangi kültürel kalıplarla idame-i hayat ettiriliyor ve üretim süreci için nasıl hazırlanıyor; bir uygarlığın kendisi hakkında sorulan suallere vereceği en iyi cevap bu görünümdür. Çocuk edebiyatı, çocuk eğitimi bu nedenle Osmanlı ailesini anlamak ve bugünkü gelişmeleri teşhis edebilmek açısından ele alınması gereken konulardır.

Klasik toplumda çocuk üzerinde ailenin, akrabaların, mahalle ve cemiyetin kontrolü vardır. Bu bir içtimaî destek mekanizmasıdır, bir dayanışmadır. Başarıya göre; sevgi tezahürü veya usulsüz davranış üzerine kınama, iyiyi ödüllendirme ve övme veya kötüyü ise yerme ve men etme fiili birlikte yürür. Doğan çocuğu aile kadar herkes kutlar, edepsizlik eden çocuğu herkes kınar; cemiyetin kurallarına uymayanın aile üyeleri kadar, herkes kulağını çeker. Çünkü toplumda aile ve cemiyetin ağırlığını üstünde hissedenden çocuk, bugünkü toplumda başka bir atmosferin ve dünyanın üyesidir. Bunun nasıl böyle olduğu da tartışılacak, ama cevabı kolay verilemeyecek bir sorudur. Bu değişimde Avrupa eğitimi ve Avrupai cemiyetin etkileri çok konuşulduğuna göre, bu boyuta bir göz atmalıdır.

Asıl pedagojik değişimin 19. yüzyılda ortaya çıkışı gözlemlenmekle beraber; bütün geleneksel toplumlarda olduğu gibi çocuğa verilecek ilk eğitim dinîdir. Ayrıca onun toplumsal kültüre uyumunu sağlayacak iki davranışın, itaat ve edebin (loyalty&etiquette) öğretilmesidir. Her dinî topluluk bu eğitimi kendi sağladı. 19. ve 20. yüzyılın modern veya modernleşen devleti, eğitimi düzenlemeyi; model yurttaş yaratmak ve tebaayı denetleyip sevk etmek için gerekli görmüştür. Nitekim Osmanlı'nın bu ilk tahsil kurumları bizim edebiyatımızda Ahmed Rasim ve Hüseyin Rahmi'den başlayarak birçok yazarın kaleminde işlenmiş, bilhassa falakanın dehşeti vurgulanmıştır. Oysa (1578 yılında) ülkemize gelen Protestan papazı Salomon Schweigger bizim okullardaki cezalandırma yöntemini pek hafif ve insanî buluyor; bu okullar için "şefkatli hoca ve uyumlu gençlik" tasvirini kullanarak kendi sistemini eleştiriyordu. Nitekim onun kaleminden İstanbul sıbyan mekteplerini okumakta yarar var:

İlk dereceli olarak kurulan okullarda erkek çocuklar eğitilip okuma yazma öğretilir. Bunlardan Constantinople - şehrinde diğer, şehirlerde de olduğu gibi çok vardır. Burada okul öğretmeni olmak isteyen herkes öğreticidir. Bu iş için ayrılan yer okul binaları değildir. Bilakis öğretmenin evi neredeyse orası okuldur. Zengin kimselerin çocukları için evlerinde hususi hocaları vardır.

Çocuk Terbiyesi

Çocuklar Almanlarda olduğu gibi sert bir disiplin ve korku altında tutulup sopa ve kamçıyla dövülmez. Vakıa onlar da çocukları cezalandırılırlar; fakat bu ihtimamla yapılır ve onlara karşı sabırlıdır. Böylece öğrenciler de öğretmenlerinin yanında kibar ve hürmetkâr gençler olarak yer alırlar. Çocukları dövdükleri zaman çocuğu yere yatırıp bir değnekle döverler, fakat kamçı kullanmayıp Hıristiyanlarda olduğu gibi sakatlamazlardı.

Onların (Türklerin) utanılacak bir âdetleri vardır; çocuklar yan yana oturup okumalarını yüksek sesle yaparlar ve birbirlerini yanıltırlar. Bu arada sakin değildirlir. Tersine bir yandan öbür yana birbirlerinin üzerine doğru, uyuklayan biri veya sarhoş bir adam gibi sallanırlar. Kuran'ı birbirlerinin yanında hepsi birlikte ezbere öğrenirler. Tabii ki Arapça olduğundan anlamazlar. Fakat kelimeleri, sonradan lisanı öğreninceye kadar hafızada tutmaları hâfidir. Anlamak sonraki safhadır. Ben bunu gerçekten iyi ve faydalı buluyorum. Bizim okullarımızda Linguis ve artibus yanında öğretmen çocuklara Evangelium ve Apostel'i (havariler) ezbere öğretse, anlamak da ardından gelirdi. O halde göz önünde tutulacak husus; çocukların eğitimin kaynaklarına yöneltilmesidir.

16. yüzyılda Erasmus'un (Hollanda, Rotterdam) "de Civilitate Morum Puerilium/Çocukların Âdet ve Alışkanlıklarının Medenîleştirilmesi" adlı kitabı yazdı. Bunu Avrupa tarihinde Castiglione "Il Cortegiano" (16. yüzyılın birçok dile çevrilen kitabı) gibi çocuklar üzerine yazan ve düşünen bazı Avrupalı aydın portreleri izledi. Avrupa'nın kitaplarıyla yaşayabilen ilk aydını Erasmus (ki bu arada çocuklar üzerine yazdığı kitap da, kısa zamanda birçok dile çevrilip onlarca baskı yapmıştır) başta olmak üzere, Castiglione ve diğerleri Rönesans dönemi denen devirde insanların kendilerini yeniden üretirken (yani çocuk yetiştirirken) artık ayrı tipte bir çocuk ve genç adamın yetiştirilmesini ve çocuğa ne gibi nitelikler kazandırılması gerektiğini tartışmışlardır. Görünüşte basit bir adab-ı muaşeret kitabı kılıklı bu eser; gelecek iki asrın Avrupa tarihini ve Avrupa çocuk eğitimini etkilemiş ve bir etiket devrimi ile (asilzadelere hitap etse de) aslında orta sınıf ailelerin çocuklarını eğitime başarısını gösteren bu eserler, müteakip üç asırda bütün Avrupa'yı ve hatta Doğu İslam medeniyetinin Batı'ya girmiş ileri karakolu Türkleri de dolaylı olarak etkilemiştir. Kültürün değişmesi daha doğrusu değiştirilmesi safhasında toplumlar bilinçli olarak "tarih yapma" sürecindedir. Burada en önemli yoğunlaşma noktalarından biri de çocuk eğitimidir (Ortaylı, 2001:102).

Çocuk Eğitiminde Değişim Süreci

Çocuğun dünyası 19. yüzyıl eğitiminin dönüşümüyle ne kadar değişti? Gerçekte, eğitimde geleneksel hedef büyük çapta değişmiş değildi. Osmanlı modernleşmesinin ilginç yanı, bazı halde muhtevadan çok şeklin değişmesidir. Tanzimat döneminde yüksek okullar ilk elde kuruldu; ama klasik mahalledeki sıbyan mektebinin, çağdaş eğitime geçmesi daha ağır oldu. Gayrimüslim cemaatler içinde düşünce bu yöndeydi. Dolayısıyla çocuk eğitimi hem değişen, hem değişmeyen bir alandır ve 19. asrın Batı Avrupa eğitimleriyle mukayese edilemez. Osmanlı eğitimi rekabetçi bir ruh vermiyordu; fakat bu nedenle de Osmanlı ülkesi çocukların geniş kitlesinin Avrupa'daki gibi dağınık ve eğitime ayak uyduramayıp bu nedenle daha çok sokağa ve buhrana düştüğü bir ülke değildi. Bir başka deyişle, Osmanlı seçkin sınıfı ile eğitime giren en alt tabaka genci bile yeterince şanslıydı ve hele kendi konumundaki Avrupalı alt sınıflara göre kesinlikle daha şanslıydı; alt tabaka gencinin eğitimden uzak olanı da sokağa ve talihin savurmasına terk edilmiş değildi. Hiç değilse kendi geleneksel fakir hayatının kalıpları içinde idame-i hayat ediyordu.

19. asırda gayrimüslim milletlerin eğitim kurumlarına Türkçe dersi de kondu ve özellikle Yahudi okulları buna dikkat etti. Buna rağmen hem Türklere hem de diğer uluslara Türk tipi bir eğitim vermek imkânı olmadı. Dil eğitimi tek başına bir etkinlik değildir. Hele çocuk edebiyatının sokakta ve halk arasındaki özgün niteliğine dayanarak, çocuk eğitimini geliştirmesi de mümkün olmadı. Netice olarak çocuk ailesinin ve cemaatinin geleneksel sözlü kalıpları içinde eğitimine devam etti. 19. yüzyılda nispi olarak artan refah sonucu; az çocuk yapılması ve hatta çocuk düşürme fiili artarak, az sayıda çocuğa iyi eğitim verme özlemi gelişti. Doğum kontrolü ve çocuk aldırma eyleminde bu unsur en önemli etkidir. Az çocuk isteme eğilimi bu nedenle devam etmektedir.

Bugün dahi çocuklar için yazılan metinler, Türk edebiyatının en zayıf dallarından birini oluşturur. Çünkü çocuğun dilini anlayamama problemi vardır. Çocuklar için yapılan çevirilerde de bu dil ve üslup sorunu sürüyor. Çocuk edebiyatı ve eğitimi ciddiye alınmıyor. Bu durum geçmişimizde nasıldı? Aslında geçmiş Türk edebiyatında da çocuk konusu aynı ihmalin içindedir. Kütüphaneleri dolduran yazmaların içinde, göze batan çocuk edebiyatı ürünleri pek az olmalıdır. Mazide de çocuk eğitim ve edebiyatı noksanlığından dolayı geçmiş nesiller okuma alışkanlığı edinememiş gibi görünüyor.

Gerçekte çocuk eğitimi ve çocuğa yönelik edebiyat, bir tarih ve toplum bilincinin ürünüdür. Çocuğun eğitimi üzerinde konuşmak ve düşünmek çağlar boyu her toplumda rastlanan bir konudur. Ama "Rönesans insanı" dediğimiz toplum ve insanın değişirliği bilincine ulaşmış tarihsel tip; çocuğun eğitimine ve çocuk edebiyatına da bu değiştirme süreci açısından yaklaşmıştır. Türkiye bu anlamdaki bir çocuk edebiyatına ve eğitime ancak son yüz elli yılda erişmiştir.

Bir bakıma okuma alışkanlığı edinemeyen bir toplum oluşumuz, geçmişte çocuğa yönelik metinlerin nispeten azlığıyla anlaşılıyor. Kütüphanelerdeki yazma ve basma eserlerin arasında çocuklar için kaleme alınanların azlığı, hatta enderliği biliniyor. Kuşkusuz çocuklara sözlü bir eğitim ve kültür aktarılmıştır. Masal, efsane, dinî bilgiler, peygamberlere ait olaylar (kıyas-ı enbiya) sözel olarak nakledilmiştir. Buna batıl inançlara ait bir kültürün aktarıldığı da eklenmelidir. Refik Halid'in hicivli bir üslupla çizdiği gibi; eski toplumun çocuğu her merdiven başında bir şamama, bahçedeki ağacın tepesinde bir gulyabani, mutfaktaki ocağın içinde veya bahçe duvarının yıkıntıları etrafında cinler, periler arardı (1981:89). Geçen yüzyılda çocuklar ve çocukların düzeyindeki okuyucular tarafından en çok alınan ve okunan risaleler; taşbasma olarak bulunan Ahmediye-Muhammediye ve Şahmeran hikâyesi ve Seyid Battal Gazi destanı gibi metinlerdi. Masallarımız da geçen yüzyılda bilimsel edebî bir derleme konusu olmamıştı. Sözlü kültürde yaşayan bu masalları derleyen tek istisnâ araştırmacı belki de Macar Türkolog Ignacz Kunosz olmuştur (Ortaylı, 2001:110-115).

Aslında çocukların yaşamı ve belli bir toplumun taşlaşmış kurallarının gözlenmesi veya yeni nesillere aktarılması, insan kadar eski bir mekanizmadır. Eski Yunanlılar o zamanki dünyanın her köşesinde çocukların nasıl yetiştirildiğini gözlemiş, Romalı Tacitus; "Germania" adlı eserinde, Germen çocuklarının hür ve sert bir hayata yönelik yetişmesini övmüştür. 16. yüzyılda Osmanlı ülkesine gelen Alman Salomon Schweigger'in çocukların ezbere yönelik eğitimini beğendiğini gördük. Almanlar için de İncil'in ezberle öğretilmesi tavsiyesinde bulunur. Eski Yunan-Roma ve ilk ortaçağ toplumlarında çocuk eğitimine dair metinlerde, mevcut toplumsal düzeni ve geleneği koruyan ve öneren düşünce aslında sonraları da her toplumda görülür. İslam toplumunda da örneğin Gazalî'nin çocuklara gerekli bilgileri vermek için kaleme aldığı "Ey çocuk" adlı makale bilinmektedir ve uzun yüzyıllar kullanılmıştır. Çocuğun yetiştirilmesi için bu gibi düstur kitaplardan çok; çocuk edebiyatının geliştirilmesi ve sözel kültürden yazılı metinlere dökülmesi daha çok modern Avrupa'ya özgü bir olaydır. Böylece okuma, daha doğrusu okutma alışkanlığı ailenin bütün fertlerinin, okulun ve toplumun bir görevi olmaktadır. Yeni zaman Avrupalısının uygarlıktaki aşama kaydeden rolü yazılı metinleri okuyan, yazıyla kendini ifade eden ve yazılı metinlerle düşünen bir adam olmasıdır. Çocuk edebiyatı da bu dönemin bir ürünüdür. Aslında çocuk ve büyük edebiyatının sınırları da sanıldığı kadar belirgin ve keskin değildir. 18. yüzyıl aydınlanmasının birtakım çocuk hikâyeleri gibi, 15. yüzyılda da bu gibi kitapların daha matbaanın icadından önce yazma olarak elden ele dolaştığı bilinmektedir (Meriç, 1986:323). Yeniçağın bir özelliği her yaştan insanların okuduğu ve dinlediği birtakım metinleri, çocuklar için ele almak ve çocuk edebiyatı olarak adlandırmak olmuştur. Bu adlandırmanın nedeni ise; değişen dünyada gençlere yeni görüşler kazandırmak ve yeni bir eğitim vermek olmuştur.

Osmanlı toplumunda bireyin değişen bir dünya ve çevrenin içinde, çevresi ile hesaplaşan bir öge olduğunun bilincine ulaşılması; 19. yüzyılın bir olayıdır. Yani Osmanlı insanı değişen bir dünyada kendisinin de değişmesi gerektiğini ve bu nedenle de ön planda çocuğun eğitime eğilmek gerektiğini anlamıştır. Bu sorun muhafazakârlar kadar, modern İslamcılar, Batıcıları hemen her görüşe mensup aydınları meşgul etmiştir. Gene çocuğa yönelik makalelerin giderek çocuk dergisi ve gazetelerinin yayın hayatına girdiği gözlemlenmektedir. 19. yüzyıl, Avrupa kıtasına göre geç de olsa Türkiye'de bu sorunun anlaşılıp ele alındığı bir dönemdir.

19. yüzyılın en ilginç düşünürlerinden Ahmed Midhat Efendi'nin "Ana Babanın Evlat Üzerinde Hukuk ve Vezaîfi" ile "Çocuk" adlı iki makalesi dönemin ilginç iki eseridir. Çocuğun eğitimi üzerinde kısmen Batı literatüründen, kısmen kendi gözlemlerinden yola çıkılarak hazırlanan bu eserde mesela; Beyoğlu'ndaki Rumların iki dili birden öğrenip büyüdüğünü, hatta Kozmopolit bir semt olan Beyoğlu'nda Ermeni çocukları tarafından Rumca, Osmanlıca ve Ermenice olmak üzere üçünün birden öğrenildiğini söyler. Bu makale 19. yüzyıl Osmanlı aydınının pedagoji anlayışı yönünden önemlidir.

İmparatorlukta ilköğretim reformunu başlatan ve başarıya ulaştıran etnik unsur Türk değildi. Bu alanda Avrupâî Osmani denen kıtanın ulusları, hattâ Suriye ve Lübnan daha öndeydi. Örneğin; Bulgar maarifinin ilerlemesi ve başarıları, 19. yüzyılda ve II. Meşrutiyet dönemi boyunca daima Türk aydınlarının dikkat ve kıskançlığını çekmiştir. Bu nedenle diğer Balkan uluslarının çocuk edebiyatları ile birlikte, 19. yüzyılın Türk çocuk edebiyatını karşılaştırarak yapılacak incelemelere gerek vardır.

Sonuç

Türklerde aile, devlet yapısının en temel taşı olması nedeniyle bu kurum, yazılı olmayan iç sosyal hukukla korunmuştur. Aile ve çocuk eğitiminde kurumlaşma hiç şüphesiz o toplumun uygarlık

düzeyini de gösterir. Geleneksel toplumun çocuğu anaokulunda değil, mahallelerde akraba ve komşular arasında toplumsallaşır. Günümüzde bu kurumsallaşma aynı zamanda geleneksel yapının da kaybolmasına neden olmaktadır. Pedagogların Türk aile sistemi üzerinde yapmış oldukları çalışmalar bu yapıyı geliştirmek ve yaygınlaştırmaktan çok batı standartlarına kavuşturmaya yönelik taklitçi bir yaklaşım öngördüğü için özden kopma da toplumda yaşanmaya başlamıştır. Dünyada güçlü devlet kurmanın yolu güçlü aile yapısından, o da ailede babanın yanında güçlü bir anne karakterinden geçmektedir. Kültür aktarıcısı ve taşıyıcısı olan kadın toplumda olması gerektiği yeri alırsa bir devletin temel dinamikleri olan bağımsızlık ve egemenlik kavramlarının da saygınlığı derinlik kazanacaktır. Cumhuriyet döneminde de Türk aile yapısı toplumun en önemli kurumu olmaya devam etmektedir. Çünkü bu kurum milleti ve devleti ayakta tutan en önemli dinamiğimizdir.

KAYNAKÇA

- ATSIZ, H. Nihal (1970). *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, İstanbul.
- BAYKARA, T.; G. Çandarlıoğlu (1997). "Türk Ordusu", *Türk Dünyası Kültür Atlası*, İstanbul.
- DEMİREL, O., A. Gürbüz, M. Taş (1992). "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı" *SKDŞ. Türk A. C. I, Aile Kurumu* Başbakanlık, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1989). *Dede Korkut Kitabı*, Ankara: TDK Yayınları.
- EBERHARD, W. (1989). *Çin Tarihi*, Ankara.
- GÜLENSOY, Tevfik (1973). "Altay Dillerindeki Akrabalık Adları Üzerine Notlar", *TDAY*, Ankara.
- İNAN, Afet (1956). "Türk Etnolojisini İlgilendiren Birkaç Terim ve Kelime Üzerine", *TDAY*, Ankara.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1998). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KARAY, Refik Halid (1981). *Üç Mumlu Şamdan*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- LAIYOU, A. (1977). *Peasant Society in the Late Byzantine Empire*, Princeton.
- LIGETI, L (1962). "Asya Hunları", *Attila ve Hunları*, İstanbul.
- MERİÇ, Cemil (1986). "Çocuk Edebiyatı", *Kültürden İrfana*, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber (2001). *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- ÖGEL, Bahaeddin (1988). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul.
- ÖGEL, Bahaeddin (1989). *Türk Mitolojisi I*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- RADLOFF, Wilhelm (1995). *Manas Destanı, (Kırgız Türkçesi Metin - Türkiye Türkçesi Çeviri)*, (Yayına Hazırlayan: Emine Gürsoy Naskali), Ankara: Türksöy Yayınları.
- RASONYI, Lszlo (1988). *Tarihte Türklük*, Ankara.
- SAKAOĞLU, Necdet (1992). "Eğitim ve Aile", *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.I, Ankara.
- TURAN, Refik (1992). "Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Türk Ailesi", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, Ankara.